

РОЗДІЛ 5

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 811.124'06'373.7

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2019.11-2.6>

КОНЦЕПТ *ЖИТТЯ* КРИЗЬ ПРИЗМУ ЛАТИНСЬКИХ ПАРЕМІЙ

THE CONCEPT *LIFE* THROUGH THE PRISM OF THE LATIN PROVERBS

Петришин М.Й.,

orcid.org/0000-0003-4060-7440

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри загального та германського мовознавства

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Стаття присвячена аналізу концепту *життя* як одиниці ментальності та світосприйняття. У контексті нашого дослідження концепт *життя* трактуємо як універсальний онтологічний концепт культури, який посідає важливе місце в мовній картині світу будь-якого народу. Актуальність розвідки зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на вивчення універсальних концептів в етнокультурному аспекті, а також відсутністю досліджень лінгвокультурної специфіки концепту *життя* на матеріалі латинських паремій. Метою роботи є виявлення семантико-когнітивних особливостей репрезентації концепту *життя* в латинських прислів'ях і приказках. Джерельною базою слугували латинські пареміологічні одиниці (165 одиниць), які вербалізують уявлення давніх римлян про земне буття, експлікують його фізичні, моральні та аксіологічні ознаки. Основним засобом вербалізації аналізованого концепту в мовній картині світу римлян виступають лексеми *vita* і *vivere*. Інтерпретація паремій дозволила виокремити ключові семантичні ознаки і культурні конотації концепту *життя* в римській лінгвокультурі. Життя античної людини – це складний феномен, представлений біологічною, соціокультурною і духовною складовими частинами. Домінантними поняттєвими ознаками аналізованого концепту в римській лінгвокультурі є біологічне існування, швидкоплинність, миттєвість переходу до смерті, тлінність. Життя у свідомості римлян – це постійна праця, наука, освіта, боротьба, поступ уперед. Соціокультурний і духовний зміст концепту репрезентують такі семантичні сфери, як: життя-щастя, життя-дружба, життя-свобода, життя-честь і гідність, життя-репутація, життя-надія. Важливими компонентами онтологічного концепту в латинській мові є духовне і матеріальне благополуччя. Символом життя виступає дорога, яка з'єднує минуле і майбутнє, шлях, який долає людина до смерті. Крім того, життя в латинських пареміях має безпосередній зв'язок із долею. Вивчення моделей ставлення римлян до життя проливає світло на установки античного народу щодо його цінностей, слугує ідентифікаційним кодом культури для визначення рівня свідомості суспільства.

Ключові слова: концепт, паремія, національно-культурна специфіка, життя, латинська мова.

The article is dedicated to the analysis of the concept *life* as a unit of mentality and worldview. In the context of our study, we interpret the concept *life* as a universal ontological concept of culture, which occupies an important place in the linguistic picture of the world of any nation. The relevance of the intelligence is due to the general focus of modern linguistic studies on the study of universal concepts in the ethno-cultural aspect, as well as the lack of studies of the linguistic and cultural specificity of the concept *life* on the material of the Latin proverbs. The purpose of the work is to identify the semantic-cognitive features of the representation of the concept *life* in the Latin proverbs and sayings. The source base was the Latin paremological units (165 units), which verbalize the ideas of ancient Romans about the earthly being, explicate its physical, moral and axiological features. The main means of verbalization of the analyzed concept in the linguistic picture of the world of the Romans are the tokens *vita* and *vivere*. The interpretation of the proverbs allowed us to distinguish the key semantic features and cultural connotations of the concept *life* in the Roman linguoculture. The life of the ancient man is a complex phenomenon, represented by biological, socio-cultural and spiritual component. The dominant conceptual features of the analyzed concept in the Roman linguoculture are biological existence, transience, the instantaneous transition to death, corruptibility. Living in the minds of the Romans is a constant work, science, education, struggle, progress. The socio-cultural and spiritual content of the concept is represented by the semantic spheres of life-happiness, life-friendship, life-freedom, life-honor and dignity, life-reputation, life-hope. Spiritual and material well-being is important components of the ontological concept in the Latin language. The symbol of life is the road that connects the past and the future, the path that man goes to death. In addition, life in Latin proverbs is directly related to fate. The study of the Romans' attitude to life sheds light on the attitudes of the ancient people regarding its values and serves as a cultural identification code to determine the level of society consciousness.

Key words: concept, proverb, national-cultural specificity, life, Latin language.

Постановка проблеми. Сучасні мовознавчі студії характеризуються посиленням інтересом до аналізу мовних явищ у лінгвокультурному аспекті.

З-поміж широкого розмаїття концептів чільне місце займає універсальний концепт *життя*, що має міждисциплінарний характер, фундамент

якого закладено у філософії, культурології, теології, літературі тощо. Екзистенційні універсальні концепти розкривають уявлення етноспільноти про сенс земного життя, його пріоритети, цінності. Яскравими вербалізаторами такого концепту слугують паремії, які відображають тісний взаємозв'язок мови і національно-культурних цінностей народу, репрезентують унікальну інформацію про його культуру та історію, дають змогу проникнути у глибини національної ментальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Одним з онтологічно важливих і універсальних концептів є концепт *життя*, який посідає важливе місце в мовній картині будь-якого народу, оскільки формує його світогляд, самоідентифікацію і самооцінку. Розуміння сенсу життя змінювалося протягом тисячоліть. Кожна етнічна спільнота має своє бачення і тлумачення того, що таке людське буття. Філософи, антропологи, соціологи, психологи, теологи, культурологи, медики виявляють непересічний інтерес до цієї проблематики, розглядають ті чи інші аспекти земного буття. Зацікавленість дослідників згаданою тематикою пояснюється тим, що концепт *життя* належить до базових онтологічних універсалій, які дозволяють виявити основу світогляду не лише окремої людини, а й цілої етнічної спільноти. Обраний за об'єкт аналізу концепт *життя* перебуває також у полі постійних наукових пошуків мовознавців. У вітчизняних лінгвістичних студіях привертає увагу праця Ж. Краснобаєвої-Чорної, яка простежила особливості мовної репрезентації та виявила основні закономірності вербалізації концепту *життя* на тлі українських фразем. Авторка розглядає концепт *життя* в когнітологічному та лінгвокультурологічному векторах, встановлює складну мережу взаємовідношень між його складниками [11]. Предметом зацікавлення О. Грушак виступає концептуальна метафора як засіб вербалізації концепту LIFE в англійській афористиці. У результаті проведеного дослідження встановлено, що аналізований концепт в англійській афористиці репрезентований антропоморфними, артефактними, фізичними, абстрактно-філософськими, емоційно-психологічними, соціальними, натуроморфними та медичними когнітивними метафоричними моделями, серед яких домінують абстрактно-філософська [5, с. 62]. Аналіз глибинної структури паралельного корпусу англійських та українських прислів'їв, які репрезентують концепт *життя*, знаходимо в розвідці В. Степанова [14]. Національно-культурну специфіку наповнення концепту LIFE у британській картині світу

шляхом асоціативного експерименту і методу прямого тлумачення слів В. Беляніна розглядала Т. Богданова [4], В. Жалай та А. Жалай вивчали лексико-семантичні засоби вираження концепту *життя* на матеріалі французької та іспанської мов [7], К. Демідкіна – німецької, [8]. Наукова розвідка М. Бобро узагальнює досвід в опрацюванні окресленої проблематики у вітчизняному і зарубіжному гуманітарному просторі. Дослідниця ґрунтовно розглядає стан вивчення аналізованого концепту в лінгвістиці та етнолінгвістиці, узагальнює основні напрямки та методичку аналізу, звертає увагу на етнокультурну маркованість та особливості його маніфестації в різних мовах [2]. Окремі мовознавці розглядають концепт *життя* в дихотомії з концептом *смерть*. Наукові студії І. Іванової присвячені вивченню українських національних стереотипів та їхньої кореляцій у фразеосемантичному полі «життя/смерть». У результаті проведеного дослідження встановлено, що фразеологічні одиниці, пов'язані зі смертю, кількісно превалюють над тими, що пов'язані з життям [9]. Часто такі розвідки проводилися на матеріалі двох мов задля фонового відбивання характеристик онтологічних концептів однієї мовної картини через зіставлення з іншою. Так, наприклад, дихотомію життя та смерті на матеріалі паремій української та італійської мов простежила О. Близнюк. Дослідниця визначила способи актуалізації архетипів, архетипних мотивів і символів аналізованих концептів, розкрила їх лінгвосеміотичну природу функціонування, представила моделі гештальтних репрезентацій [3]. Однак особливості семантичної репрезентації концепту *життя* в мовній картині давніх римлян залишалися поза увагою дослідників. У зв'язку із цим назріла потреба вивчення цієї лінгвокультурної універсалії на матеріалі латинської мови.

Актуальність дослідження зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на вивчення універсальних концептів в етнокультурному аспекті, а також відсутністю досліджень лінгвокультурної специфіки концепту *життя* в латинській мові.

Метою розвідки є аналіз універсальних і культурно-національних домінант у пареміях, які репрезентують концепт *життя* в латинській мові. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: узагальнити теоретичні засади дослідження універсальних концептів у сучасних лінгвістичних студіях; укласти реєстр латинських паремій, які репрезентують уявлення древніх римлян про життя; розглянути їх національно-культурну специфіку.

Об'єкт дослідження становлять латинські афоризми про сенс земного буття. **Предмет** – засоби та лінгвокультурні особливості концепту *життя* в паремійному фонді латинської мови.

Джерельною базою розвідки слугували паремії (165 одиниць), зафіксовані словниками крилатих латинських висловів, збірками прислів'їв і приказок, оскільки паремійний фонд мови – це джерело національно-культурної інформації, яка імпліцитно або експліцитно відображає аксіологічні моделі соціуму, акумулює особливе бачення і сприйняття універсальних концептів.

Виклад матеріалу. Одним із ключових понять сучасної лінгвістики є концепт. Різноманіття дефініцій концепту зумовлює плюралізм думок щодо його детермінації. Представники когнітивної лінгвістики (О. Кубрякова, З. Попова, О. Селіванова, І. Стернін) визначають концепт як одиницю оперативної свідомості, що містить інформацію про певний об'єкт дійсності. Прихильники культурологічного підходу (Н. Арутюнова, В. Карасик, Д. Лихачов, Ю. Степанов) розглядають концепт як ментальне утворення, відзначене етнокультурною специфікою. На думку В. Маслової, концепт – це мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальному вираженні, вербалізована за допомогою слова, із властивою їй польовою структурою; основна одиниця оброблення, збереження і передачі знань, яка має рухомі межі і конкретні функції; концепт є основною ланкою культури, соціальною одиницею, асоціативне поле якої зумовлене її прагматикою [12, с. 35]. Ф. Бацевич розглядає концепт як ідеальний об'єкт, образ, оперативну змістову одиницю ментального лексикону, пам'яті, в якій втілилися певні культурно зумовлені уявлення носія мови про світ [1, с. 221]. Важливою ознакою концепту, як зазначає Н. Слухай, є здатність виступати маркером етнічної картини світу, вбирати культурологічні (світські, релігійні, міфопоетичні) сенси [13, с. 468]. В. Карасик виокремлює лінгвокогнітивний і лінгвокультурний концепти, які розрізняються векторами відносно індивіда: лінгвокогнітивний концепт – це напрямок від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний – це напрямок від культури до індивідуальної свідомості [10, с.78]. Концепт – це не лише когнітивна структура, а й інтелектуальна одиниця, збагачена ціннісними ознаками, культурно маркований вербалізований смисл, зовнішня форма якого представлена низкою мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну і когнітивну структуру. Лінгвокультурний концепт розглядаємо як культурну універсалью, що експлікує еле-

менти культури в мові, а також забезпечує взаєморозуміння між людьми різних культур і мов. Лінгвокультурний аналіз концепту дозволяє простежити його смислове наповнення, вивчити різноманітність засобів репрезентації, окреслити закономірності національно-мовного вираження.

У світогляді будь-якої етнічної спільноти одним із фундаментальних онтологічних концептів є концепт *життя*. Досліджуваний концепт визначаємо як один із головних і універсальних концептів світосприйняття давніх римлян. Найбільш інформативним матеріалом під час аналізу екзистенційних концептів є, на нашу думку, паремійний фонд мови, який репрезентує поняття, уявлення, емоції конкретного етносу про онтологічно важливі універсальні концепти.

Засобом вербалізації концепту *життя* в мовній картині світу давніх римлян слугує лексема *vita*, яка в лексикографічних джерелах має такі значення: 1) життя; 2) спосіб життя, побут; 3) засоби для життя; 4) життєпис; 5) людський рід, люди; 6) тинь [6, с. 828], а також дієслово *vivere*. Розглянемо специфіку концепту *життя* в римській лінгвокультурі. Серед паремій із прямими номінаціями концепту *життя* виділяємо групу афоризмів, які репрезентують його швидкоплинність. Древні вірили, що людське життя скінченне і дуже коротке, усвідомлювали, що народження є не тільки початком нового життя, а й першим кроком до його кінця. Підтвердженням цього слугують такі паремії: *cras, cras et semper cras et sic dilabitur aetas; aetate fruere, mobile cursu fugit; brevis vitae Isthmus; vita est exspectatio mortis; mors sequitur, vita fugit; vita morti propior cotidie*.

Земне життя кожної людини триває між народженням і смертю. У зв'язку із цим концепт *життя* тісно пов'язаний у римській етносвідомості зі шляхом, який поступово долає людина. Дорога має початок і кінець, стає символом переходу в потойбічний світ: *tota vita nihil aliud quam ad mortem iter*.

Однією із семантичних ознак аналізованого концепту є форма існування матерії. Уже давні римляни розуміли тлінність людського життя, неминучість смерті: *vita mortalium cinis est et fumus*.

В античному суспільстві земне буття виступало символом боротьби. Римляни усвідомлювали, що життя – це постійна боротьба за переконання й ідеали, місце під сонцем. Труднощі й негаразди античної доби не є приводом зупинитися й пливати за течією, а поштовхом до рішучих дій і боротьби за власне щастя і добробут. У зв'язку із цим актуальними є паремії: *vivere*

est militare; vita perpetuum proelium; militia est hominum vita.

Одним із аспектів концепту *життя* у свідомості римлян є поняття моральної свідомості й категорії етики, серед яких виділяємо честь, гідність, доблесть. Античне прислів'я говорить, що краще гідно загинути в бою та залишити по собі добру славу, ніж зберегти життя та жити в ганьбі: *praestat cum dignitate cadere quam cum ignominia vivere; vivet post funera virtus; vitae via virtus.* Запорукою щасливого життя вважали чесність: *honestata vita beata est*, а життєвим кредом римлян слугувало гасло: *honeste vivere, alterum non laedere, suum tribuere.* Високо цінували в античному суспільстві свободу і стверджували: *vita sine libertate nihil est.*

Важливою складовою частиною аналізованого концепту є діяльність, яка повинна мати мету, включати набір соціальних дій. Необхідними факторами життєдіяльності римлян було духовне і матеріальне благополуччя. Наявність цих компонентів свідчило про те, що життя є повноцінним, приносить радість і задоволення. Сенс земного буття вбачали у праці, оскільки життя без праці – це існування та безглузде марнування часу: *non laborare hominem non decet; non sine magno vita labore dedit mortalibus.* Людина – це особистість, якій властиво розвиватися і здобувати нові знання. У зв'язку із цим розум і знання вважали головними компонентами буття людини в античному суспільстві: *dux vitae ratio.* Життя без книги і занять наукою було символом смерті: *vita sine litteris mors est; sine doctrina vita quasi mortis imago.* Пізнавати життя неможливо без навчання, тому навчатися людина повинна протягом усього життя: *tamdiu discendum, quamdiu vivis; vivere tota vita discendum est.* Римляни вважали, що вчитися ніколи не пізно, адже людина вчиться не для школи, а для себе: *non scholae, sed vitae discimus.* Крім того, античний народ наголошував, що краще вчитися на чужих помилках, ніж на власних: *vita est nobis aliena magistra.* Це свідчило про те, що розумна людина зважала на досвід попередників і обдумувала власні вчинки. Життя – це процес мислення. Лише та людина живе по-справжньому, яка аналізує свої вчинки, критично осмислює навколишню дійсність, вміє узагальнювати і систематизувати. Для вченого й освіченого римлянина життя було рівносильним мисленню: *docto homini et erudito vivere est cogitare; cogito, ergo sum.*

Окремі афоризми репрезентують думку про те, що життя потрібно оцінювати не за тривалістю, а за його змістом і насиченістю. Життя людини ніколи

не було безхмарним. На життєвій ниві її чекали не тільки радість і задоволення, а й турботи й труднощі. Для щасливої людини в античні часи життя було коротким, а злидаря – довгим. Коли біда стукала у двері, життя видавалося довгим і важким: *vita misero longa, felici brevis; brevis ipsa vita, sed malis fit longior.* Життя в римській лінгвокультурі – це театр. Щодня – нова вистава, у якій кожен повинен зіграти головну роль. У зв'язку із цим знаходимо порівняння концепту *життя* з театральним видовищем. Для римлянина важливим було не те, скільки часу триває дія, а наскільки добре зіграна: *quomodo fabula, sic vita: non quam diu, sed quam bene acta sit refert.* Крім того, насичене і цікаве життя було запорукою його тривалості: *longa est vita, si plena est.*

Однією із семантичних ознак концепту *життя* є репутація. Позитивна оцінка діяльності людини, суспільне визнання і повага були важливими складниками життя античних римлян. Безславне життя викликало асоціацію зі смертю: *est socia mortis homini vita ingloria.* У свідомості римлян побутовала думка, що чесна людина має добру репутацію і не боїться пліток: *cum recte vivis, ne cures verba malorum.* Крім того, вважали, що людина, яка дбає про власну репутацію, повинна однаково поводити себе як на самоті, так і на людях: *non vivas aliter in solitudine, aliter in foro.*

Людині завжди було властиво сподіватися на краще. У зв'язку із цим концепт *життя* ідентичний за семантичною структурою концепту *надія*. Надія давала можливість давнім людям мати мрію і допомагала вижити у складному світі. Сенс життя античного римлянина – це сподівання на можливість здійснення чогось бажаного, потрібного, приємного. Надія додавала сил і бажання досягнути певну мету: *dum vita est, spes est; dum spiro, spero; omnia homini, dum vivit, speranda sunt.*

Аналізований концепт тісно пов'язаний у римській лінгвокультурі з концептом *насолюда*. Римляни жили пристрастями, вміли радіти кожній хвилині буття. Людина, яка не відчувала радості життя, вважалася обділеною. Уміти насолоджуватися прожитим життям – це значить жити двічі: *hoc est vivere bis, vita posse priore frui.*

Життя без дружби було неповноцінним, оскільки стосунки із друзями – це невід'ємна частина соціального буття людини: *sine amicitia vita nulla est; vitae sal amicitia est.*

Одним із компонентів аналізованого концепту виступає спосіб харчування, який дозволяв античній людині знайти духовний і фізичний баланс. Запорукою довголіття і здоров'я вважалася поміркованість у їжі та здоровий спосіб життя: *fructus*

cape cum pane, si vis vivere sane; multum vinum bibere, non diu vivere. Їжа повинна бути лише засобом для підтримання життєдіяльності організму, а не культом: *non vivimus, ut edamus, sed edimus, ut vivamus.*

Кожна подія, кожна обставина життя античної людини залежала від волі богів: *vitam regit fortuna, non sapientia.*

Висновки. Інтерпретація паремій дозволила виокремити ключові семантичні ознаки і культурні конотації концепту *життя* в римській лінгвокультурі. Осмислення і розуміння сенсу людського буття є невід'ємною частиною світогляду римлян. Життя античної людини – це складний феномен, представлений біологічною, соціокультурною і духовною складовою. Домінантними поняттєвими ознаками аналізованого концепту в римській лінгвокультурі є біологічне існування, швидкоплинність, миттєвість переходу до смерті, тлінність. Життя у свідомості римлян – це постійна праця, наука, освіта, боротьба,

поступ уперед. Соціокультурний і духовний зміст концепту репрезентують такі семантичні сфери, як: життя-щастя, життя-дружба, життя-свобода, життя-честь і гідність, життя-репутація, життя-надія. Важливими компонентами онтологічного концепту в латиській мові є духовне і матеріальне благополуччя. Символом життя виступає дорога, яка з'єднує минуле і майбутнє, шлях, який долає людина до смерті. Крім того, життя в латинських пареміях має безпосередній зв'язок із долею. Вивчення моделей ставлення римлян до життя проливає світло на установки античного народу щодо його цінностей, слугує індикатором характеру цивілізації, ідентифікаційним кодом культури, лакмусовим папірцем для визначення рівня свідомості суспільства.

Перспективою наших студій є дослідження репрезентації концепту *життя* на матеріалі різноструктурних мов, що дозволить виявити його універсальні стереотипи та етнокультурну специфіку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Видавничий центр «Академія». 2004. 344 с.
2. Бобро М.П. Концепти «жити», «життя» як об'єкт сучасних лінгвістичних досліджень. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. № 1048. Серія «Філологія». 2013. Вип. 67. С. 54–59.
3. Близнюк О.О. Концепти ЖИТТЯ і СМЕРТЬ : лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2008. 26 с.
4. Богданова Т.В. Национально-культурное наполнение концепта LIFE, характерное для британской картины мира. *Вестник МГОУ*. Серія : Лингвистика. 2014. № 5. С. 6–11.
5. Грущак О.М. Метафоричне представлення концепту LIFE в англійській афористичній мові. *Молодий вчений*. № 4.3 (44.3). 2017. С. 62–65.
6. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь (издание 3-е,) исправленное. Москва : «Русский язык». 1986. 840 с.
7. Жалай В.Я., Жалай А.В. Концепт «життя» у французькій та іспанській пареміології. *Лінгвістика XXI століття : нові дослідження і перспективи*. 2011. С. 127–138.
8. Демидкина Е.А. Фразеологизмы, паремии и афоризмы как средство объективации концепта «LEBEN» в немецкой языковой картине мира : автореф. дисс. ... канд. філол. наук. Саратов, 2007. 22 с.
9. Іванова І.Б. Фразеосемантичне поле «життя/смерть»: національні стереотипи та їх кореляції : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2008. 20 с.
10. Карасик В.И., Слышкин Г.Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Сб. научн. трудов / Под ред. И.А. Стернина. Воронеж, 2001. С. 75–80.
11. Краснобаева-Чорна Ж.В. Концепт «життя» в українській фраземіці : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 2008. 21 с.
12. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика : учебное пособие. Мн. : Тетра Системс, 2004. 256 с.
13. Слухай Н.В. Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовнокультурного феномену. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2002. № 7. С. 462–470.
14. Степанов В.В. Фреймове моделювання концепту ЖИТТЯ (на матеріалі «Англо-українського фразеологічного словника» [укладач – К.Т. Баранцев]). *Наукові студії – XXI (культура, освіта – антропоцентричні парадигми і сучасний світ)*. Філософія. Філологія. Педагогіка, Економіка. 2015. Том 8. Вип. 6. С. 102–120.